

GLOBALNE DEMOGRAFICKÉ VÝZVY V KONTEXTE ENVIRONMENTALISTIKY

GLOBAL DEMOGRAPHIC CHALLENGES IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTALISTICS

Zuzana Draková¹

¹ Katedra sociálnej práce, Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovenská republika

Abstrakt

Predkladaný príspevok sa zameriava na výzvy nepriaznivých demografických ukazovateľov, ktoré sa javia ako celospoločenský problém nielen na území našej krajiny. V tomto kontexte je náš príspevok zameraný práve na cieľovú skupinu seniorov, ktorých sa to priamo týka. Je nevyhnutné zaoberať sa problémom komplexne a brať do úvahy aj environmentálne ukazovatele a aspekty kvality života. Ústredným fókusom nášho výskumu sa stáva prostredie, v ktorom seniori žijú a s tým súvisiaca environmentálna gerontológia.

Kľúčová slova: demografia, globalizácia, environmentalistika, konzekvencie

Abstract

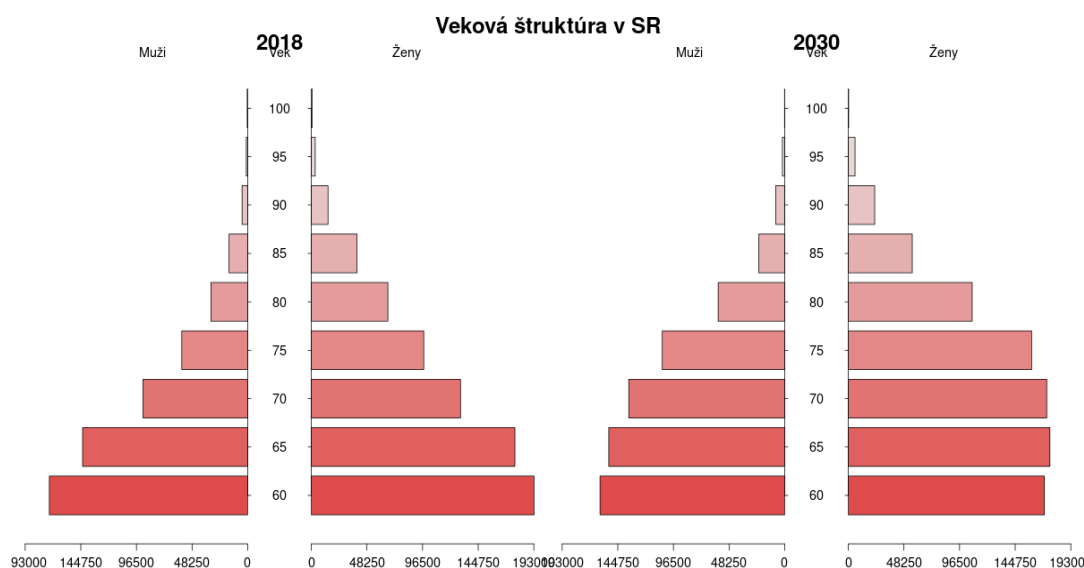
The presented paper focuses on the challenges of unfavorable demographic indicators, which appear to be a societal problem not only in the territory of our country. In this context, our contribution is aimed precisely at the target group of seniors, who are directly affected by this. It is necessary to deal with the problem comprehensively and to take into account also environmental indicators and aspects of the quality of life. The central focus of our research is the environment in which seniors live and the related environmental gerontology.

Keywords: demography, globalization, environmental studies, consequences

Úvod

Vzhľadom k nepriaznivým demografickým ukazovateľom je nevyhnutné sa čoraz častejšie zaoberať environmentálnou gerontológiou, ktorá v sebe skrýva obdobie sénia a s ním spojené priestorové prežívanie jedincov. Rick J. Scheidt a kol. (2013) vo svojej publikácii objasňujú historický kontext environmentálnej gerontológie. Tento pojem označuje výskum starnutia a životného prostredia. Rozvinula sa koncom 60. rokov 20. storočia. Vtedy sa táto doména dostávala do popredia a bola aktuálnou témou kvôli celospoločenským obavám o problematiku bývania seniorov. Oblasť sa rozšírila v 70. a 80. rokoch 20. storočia a dodnes je životaschopná a aktívna

v medzinárodnom meradle. Ani podľa Haškovcovej (2012) nie je predpokladaný demografický vývoj v Európe priaznivý čo predstavuje skutočnosť, že starších ľudí v našej spoločnosti pribúda. Je to spôsobené lepšou životosprávou, zvyšovaním kvality života, racionálnou stravou, dodržiavaním pitného režimu, konzumáciou potrebných vitamínov a minerálov, zakomponovaním cieľených športových aktivít do života, využívaním relaxačných techník, ale aj zlepšovaním zdravotnej starostlivosti a rozvojom medikamentózneho liečby. V neposlednom rade sa kladie zvýšený dôraz aj na sociálnu starostlivosť v prípade, že jedinec z objektívnych príčin potrebuje pomoc inej fyzickej osoby. Na to je určená buď opatrovateľská služba

Graf 1: Demografický vývoj populácie na Slovensku

Zdroj: Štatistický úrad SR (2023)

priamo v domácnosti seniora alebo inštitucionálna starostlivosť v podobe zariadení sociálnych služieb. Tie na území Slovenskej republiky koriguje Zákon č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách. Dĺžka života ľudí sa nám tak prirodzene predlžuje a skutočnosť, že seniorov pribúda je zapríčinená tým, že sa rodí menej detí, ako tomu bolo v minulosti. Nižšia pôrodnosť má priamu súvislosť so zvyšovaním vzdelanostnej úrovne, budovaním kariéry a tiež s nepriaznivou sociálno-ekonomickou situáciou, kedy si páry nemôžu dovoliť mnohopočetné rodiny. V nižšie uvedenom grafe 1 je možné vidieť značný nárast populácie vo vyššom veku na území Slovenskej republiky a jeho prognóza do roku 2030.

1 Teoretické východiská

Každá ľudská bytosť je iná, jedinečná a diametrálne odlišná, má rôzne potreby, predstavy, vízie, sny či túžby, ktoré predurčujú jeho bytie a s tým spojenú kvalitu života. Ľudia majú nastavené rôzne štandardy pre svoj život. Viacero odborníkov z rôznych profesií vo svojich publikáciách popisuje kvalitu života. Definícií teda môžeme nájsť mnoho. Niektoré sú takmer identické, niektoré sa však do určitej miery odlišujú. Kvalita života sa teda nedá explicitne definovať, pretože je možné na ňu nazerať z rôznych uhlov pohľadu. Podľa Hrozenskej a kol. (2008) sa o kvalite života dozvedáme už z dávnej minulosti. Záujem o pôvod ľudského blaha, šťastia a kvality života nie je teda iba otázkou súčasnosti. Názory na kvalitu života pramenia z teórií ľudskej spoločnosti, rodiny a hospodárskeho života. V minulosti boli však úvahy o tom, aké sú základné zložky blaha skôr oblasťou filozofov a teológov ako vedcov. Je možné povedať, že výsledkom pôsobenia zdravotných, sociálnych, ekonomických a environmentálnych

podmienok ľudskej existencie a spoločenského rozvoja je kvalita života. Čevela a kol. (2012) poukazujú na skutočnosť, že u seniorov je aspektom kvality života pocit vnútornej spokojnosti. V tejto súvislosti nehovoríme iba o dobrom zdravotnom stave, ale aj o naplnení ľudských potrieb. U seniorov je dôležité okrem zabezpečenia materiálnej stránky dbať na celkovú súhrnu všetkých úrovní potrieb ako napríklad sociálne, psychické a pre seniorov mimoriadne dôležité duchovné potreby, na ktoré netreba zabúdať. Tokárová a kol. (2002) apelujú, že význam kvality života si jedinec začne uvedomovať až vtedy, ak sa jeho zdravotný stav alebo životná situácia výrazne zmenia. Halečka (2001) uvádza, že pri posudzovaní kvality života máme na zreteli predovšetkým hodnotu života, ktorá je medzinárodne chránená právom na život, čo je jedným zo základných ľudských práv. V tomto kontexte kvalita života znamená naplnenie hodnoty na úrovni minimálne humánneho optima, pričom závisí od spoločenských podmienok. Hodnotová rovina kvality života môže byť iná ak súvisí s diferencovanou hodnotovou orientáciou ľudí.

2 Cieľ a metodika

Ako sme už uviedli, rozširovanie populácie v seniorskom veku nie je problémom len na území Slovenskej republiky, ale presahuje aj za jej hranice. Na základe intenzívneho záujmu prispieť k pertraktovanej problematike relevantnými dátami sme sa rozhodli pre realizáciu kvantitatívneho výskumu formou dotazníkového šetrenia, aby sme získali informácie od širokej vzorky respondentov. Pri práci s ľuďmi vo vyššom veku je nevyhnutné klásť primerané, jednoduché, stručné, jasné a hlavne zrozumiteľne formulované otázky s cieľom eliminovať nepochopenie

Tab. I: Základná charakteristika kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu

CHARAKTERISTIKA	KVANTITATÍVNY VÝSKUM	KVALITATÍVNY VÝSKUM
Použité metódy	Analýza sekundárnych materiálov, písomný dotazník, štandardizovaný osobný/telefonický rozhovor a pod.	Psychologická explorácia, nepriame projektívne postupy, hĺbkové rozhovory (individuálne, skupinové a expertné) a pod.
Kontakt	Sú povolené všetky formy kontaktu – ústna, písomná, telefonická. Pri osobnom kontakte výskumník svojou prítomnosťou (vystupovaním a správaním) vzbudzuje v respondentovi ochotu odpovedať na otázky.	Osobný a intenzívny – výskumník primárne navodzuje atmosféru dôvery, počas rozhovoru pohotovo a flexibilne reaguje na odpovede a citlivo im prispôbuje ďalšie otázky.
Spôsob opytovania	Stanovené formulácie otázok aj ich poradie kladenia.	Voľne formulované otázky, vedú k vysvetleniu motivačných štruktúr a podstatných súvislostí, počet otázok je prakticky neobmedzený.
Výskumník	Pripravený laik, kladie vopred naformulované otázky v stanovenom poradí tak, aby mal minimálny vplyv na priebeh.	Dôkladne odborne pripravený výskumník, ktorý je oboznámený s cieľom výskumu, prispôbuje sa situácii a kladie otázky podľa jej vývoja.
Veľkosť skúmaného súboru	Reprezentatívna vzorka – niekoľko stoviek až tisícok respondentov.	Malá vzorka – niekoľko desiatok respondentov.
Analýza dát	Prevládajú štatistické postupy.	Vyhodnocovanie jednotlivých prípadov, aplikácia metód kvalitatívnej analýzy ako napr. obsahová analýza.

Zdroj: Přibová, M. a kol., 1996

jednotlivých otázok. V nižšie uvedenej tabuľke 1 prinášame pre komparáciu stručnú charakteristiku kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu.

3 Výsledky a diskusia

Pri predpoklade preferencie prostredia pre život sa nám explicitne potvrdilo, že väčšina seniorov z nášho výskumu si praje zotrvať vo svojom prirodzenom domácom prostredí. V počte 398 respondentov zo 449 opýtaných sa nám jasne preukázalo pranie seniorov zotrvať čo najdlhšie vo svojom domácom prostredí, ktoré im je dôverne známe. Zvyšných 51 respondentov označilo možnosť pobytu v zariadení pre seniorov, čo môže byť spojené s negatívnymi vzťahmi v rodine, v zažitom násilí, vydieraní a pod., s vedomím nevyhnutnej potreby intenzívnej starostlivosti inou fyzickou osobou z dôvodu zhoršeného zdravotného stavu a strachu o svoj život alebo s tým, ak senior žije vo svojej domácnosti sám a postráda socializáciu, pretože mu životný partner zomrel, je rozvedený, nemá deti alebo iných rodinných príslušníkov alebo žijú na

vzdialených miestach a intenzita návštev seniora nie je postačujúca, jeho väzby s priateľmi či susedmi sa narušili a pod. Keďže k nejakým intenzívnym sociálnym kontaktom z rôznych objektívnych príčin nedochádza, senior môže pociťovať osamelosť, strach, smútok, či depresie, preto by radšej žil v zariadení pre seniorov. V tabuľke 2 prinášame prehľadne spracované výsledky nášho dotazníkového šetrenia.

Naše zistenia potvrdili skutočnosť, že si seniori prajú zotrvať vo svojom prirodzenom domácom prostredí najdlhšie ako sa len dá. Osobitnou kapitolou je samotné zomieranie v dôverne známom prostredí, kedy je jedinec obklopený svojimi najbližšími, v prostredí, ktoré má rád a má s ním spojené silné zážitky. Tak, ako sa rodíme na tento svet obklopení tými najbližšími ľuďmi, ktorí tvoria súčasť nášho života, prajeme si aj odchádzať z tohto sveta v úzkom kruhu svojich milovaných. Aj viaceré štúdie realizované v zahraničí (Bowling, Dieppe 2005; Shaw 2005) sa zhodujú na dôležitosti sociálnych prvkov prostredia pre pocit šťastia a pohody. Životná spokojnosť je podporená blízkosťou rodiny a priateľov, ale aj dobrými vzťahmi v okolí,

Tab. II: Preferencia respondenta prostredia pre život

Preferencia prostredia pre život		
	počet	%
Domáce prostredie	398	88,64
Zariadenie pre seniorov	51	11,36
SPOLU	449	100%

Zdroj: vlastné spracovanie autorky

v susedstve a pod. V tejto súvislosti Rowles a Bernard (2013) uvádzajú, že prostredie, v ktorom ľudia prežívajú svoj neskorší život má silný vplyv na ich identitu a poskytuje príležitosť na sociálne interakcie.

Každý človek si svoju domácnosť postupom času vybudoval podľa svojich predstáv, vlastných preferencií a tak, aby mu čo najviac vyhovovala. Vo svojom byte či dome má obľúbený nábytok, kreslo, v ktorom rád číta napínavé detektívky, posteľ, v ktorej spávala jeho dcéra, nástenku s upomienkovými predmetmi z výletov či dovolení, poličku s rámkami s rodinnými fotografiami. K prostrediu, v ktorom žije sa mu viažu mnohé spomienky na rôzne udalosti zo života. Mnohí vo svojich domácnostiach priviedli na svet aj svoje deti. Prežili v nich silné okamihy a zážitky, ktoré sa s ich odchodom do iného bydliska pretrhávajú. Ďalším aspektom je orientácia v známom prostredí, občianska vybavenosť a dostupnosť služieb, na ktoré sú seniori zvyknutí (pošta na rohom, potraviny oproti vchodu, autobusová zastávka 50 metrov pomalou chôdzou, kostol za panelákom a pod.). Za nemenej významný aspekt môžeme považovať sociálne kontakty, ktoré má senior v najbližšom okolí svojho bydliska. Ide napríklad o priamych susedov vo vchode paneláku alebo na ulici. Zo susedov sa častokrát stávajú rodinní priatelia, ktorí si vzájomne dlhé roky pomáhajú. Podľa Hodge (2008) alebo Brorsson a kol. (2011) sa so zvyšujúcim vekom stáva práve bydlisko stále významnejším faktorom ovplyvňujúcim spokojnosť človeka najmä kvôli tomu, že sa ich priestor prežívania zmenšuje, teda dochádza k zmršťovaniu akčného rádia jedinca, ktorý môže byť s postupným znižovaním mobility a zhoršovaním fyzického/mentálneho zdravia stále viac viazaný na svoje bezprostredné okolie, štvrť, ulicu alebo byt/dom.

V prípade, ak seniorovi ubúdajú sily, jeho zdravotný a/alebo psychický stav sa zhoršuje podľa Kľetovej a Dlabalovej (2008) starostlivosť o jeho osobu a domácnosť preberá jeho rodina. Tá však musí spĺňať základné, no veľmi podstatné kritériá, ktorými sú vôľa postarať sa o svojho blízkeho a schopnosť zabezpečiť komplexnú starostlivosť o rodinného príslušníka vyžadujúceho pomoc (podmienky týkajúce sa bývania, financií, času, psychických a fyzických potrieb a v neposlednom rade vedieť riešiť aj jeho zdravotnú stránku).

Ak jednu z vyššie uvedených potrieb nie je rodina seniora schopná zabezpečiť alebo senior nemá rodinných príslušníkov je nevyhnutné, aby boli pre takéto prípady možnosti riešenia v podobe transparentného komplexu sociálnych služieb, aby

mohol senior siahnuť po takej sociálnej službe, ktorá by adekvátnym spôsobom mohla riešiť jeho nepriaznivú situáciu. Holmerová a kol. (2014) v tomto kontexte dopĺňa, že ak rodinná zložka z nejakých dôvodov zlyháva alebo úplne absentuje, na rad prichádzajú tzv. pobytové zariadenia – zariadenia sociálnych služieb. Ak sa senior stane prijímateľom takejto sociálnej služby, čiže sa stane klientom napr. konkrétneho zariadenia pre seniorov, jeho personál prevezme kompetencie za seniora v plnom rozsahu do svojich rúk. Zariadenia pre seniorov sú určené fyzickým osobám, ktoré majú pre svoj nepriaznivý zdravotný stav zníženú schopnosť postarať sa o seba samého alebo o svoju vlastnú domácnosť a ponechanie takéhoto jedinca vo svojom domácom prostredí bez pomoci inej osoby by bolo nezodpovedné vzhľadom k riziku ohrozenia jeho zdravia alebo života. V takomto prípade je vhodné pristúpiť k rozhodnutiu umiestnenia jedinca do zariadenia pre seniorov, kde mu bude poskytnutá komplexná starostlivosť 24 hodín denne 7 dní v týždni odborným personálom. Je však nevyhnutné podotknúť, že ak sa rodina dokáže o svojho blízkeho adekvátnym spôsobom postarať, je najlepšie ho ponechať vo svojom prirodzenom domácom prostredí.

Častokrát sa stáva, že prechod z domáceho prostredia do zariadenia sociálnych služieb je pre seniora traumatizujúci natoľko, že dochádza k adaptačnému zlyhaniu. Vtedy sa môže seniorov psychický a/alebo zdravotný stav začať zhoršovať. Môže pociťovať smútok, stres, depresiu, frustráciu a pod., čo môže mať negatívny dopad na jeho ďalšie prežívanie. V našom výskume seniori v tejto súvislosti pri umiestnení do zariadenia sociálnych služieb identifikovali značné zasahovanie do ich súkromia, rušné prostredie, stereotypný harmonogram a režim dňa, nedostatok možností vlastnej sebarealizácie a pod. Preto je dôležité umiestnenie seniora do inštitucionálnej starostlivosti dôkladne zvážiť a skôr, ako k takémuto vážnemu kroku pristúpime, využiť všetky dostupné možnosti.

Ak si senior predsa len vyžaduje určitý druh pomoci, je možné požiadať o opatrovateľskú službu príslušný mestský alebo obecný úrad, ktorá je poskytovaná v domácom prostredí seniora. Po schválení opatrovateľskej služby príslušným úradom opatrovateľka v pravidelných intervaloch navštevuje seniora v jeho domácnosti a zabezpečuje vopred dohodnuté úkony. Či už hovoríme o starostlivosti o jeho domácnosť, o jeho fyzickú osobu (polohovanie, pomoc pri osobnej hygiene a pod.) alebo o donáške stravy do domácnosti.

Záver

V súvislosti s demografickými ukazovateľmi v celosvetovom meradle je nevyhnutné vytvoriť komplexný a adekvátny systém sociálnych služieb rešpektujúci aktuálnosť priestoru a času pre cieľovú skupinu seniorov, aby im boli zabezpečené nielen primárne, ale aj sekundárne potreby. Ako sme uviedli, priestor, v ktorom senior žije má preňho mimoriadne dôležitý význam. Osobitný prínos

má pre seniora opatrovateľská služba, ktorá mu je poskytovaná v jeho domácnosti, ktorú dôverne pozná, pričom je zachovaná integrita seniora a napĺňané jeho individuálnych potrieb. Na základe preštudovania publikácií odborníkov z rôznych oblastí a nášho realizovaného výskumu, ktorého výsledky sme v predložennom príspevku uverejnili iba v limitujúcom rozsahu navrhujeme rozšírenie siete opatrovateľiek navýšením ich počtu, aby bola opatrovateľská služba dostupná všetkým seniorom, ktorí o ňu prejavia záujem čím by sme dosiahli, aby mohli čo najdlhšie s odbornou pomocou zotrvať vo svojom prirodzenom domácom prostredí a zabránili by sme tak prípadnému maladaptácnému zlyhaniu. Samozrejme s ohľadom na zdravotný a sociálny stav seniora. V prípade znižovania mobility navrhujeme priestorovú úpravu obydli v súlade s meniacimi sa potrebami na bezbariérové, aby sa v ňom mohli seniori lepšie pohybovať aj s kompenzačnými pomôckami či už s tzv. chodítkom, francúzskymi/nemeckými barlami alebo vozíkom (širšie dvere, nízke prahy, madlá, sprchový kút miesto vane, elektrospotrebiče v dosahu a iné).

Tento príspevok je výstupom z projektu APVV-20-0094 Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce.

Literatúra

- BOWLING, A., DIEPPE, P. (2005): *What is Successful Ageing and Who Should Define It?* *BMJ* 331 (7531), 1548–1551.
- BRORSSON, A. a kol. 2011. Accessibility in Public Space as Perceived by People with Alzheimer's Disease. *Dementia*, 10(4), 587–602.
- ČEVELA, R. a kol. 2012. *Sociální gerontologie. Úvod do problematiky*. Praha: Grada Publishing.
- ROWLES, G. D., BERNARD, M. (eds., 2013): *Environmental Gerontology*. America: Springer Publishing Company.
- HALEČKA, T. (2001): Kvalita života ako pojem a problém sociálnej politiky a sociálnej práce. *Práca a sociálna politika*, 9(12), 2–6.
- HAŠKOVCOVÁ, H. (2012): *Sociální gerontologie aneb seniori mezi námi*. Praha: Galén.
- HODGE, T. (2008): *The Geography of Aging: Preparing Communities for the Surge in Seniors*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- HOLMEROVÁ, I. kol. (2014): *Průvodce vyšším věkem. Manuál pro seniory a jejich pečovatele*. Praha: Mladá fronta.
- HROZENSKÁ, M. a kol. (2008): *Sociální práce so staršími lidmi a jej teoreticko-praktické východiská*. Martin: Osveta.
- KLEVETOVÁ, D., DLABALOVÁ, I. (2008): *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada Publishing.
- PŘÍBOVÁ, M. a kol. (1996): *Marketingový výzkum v praxi*. Praha: Grada Publishing.
- SHAW, B. (2005): Anticipated Support From Neighbors and Physical Functioning During Later Life. *Research on Aging*, 27(5), 503–525.
- SCHEIDT, R. J., SCHWARZ, B. (2013): *Environmental Gerontology. What Now?* London: Routledge.
- TOKÁROVÁ, A. a kol. (2003): *Sociální práce. Kapitoly z dějin, teorie a metodiky sociální práce*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity AKCENT PRINT – Pavol Šidelský.
- Štatistický úrad SR. (2023): Demografický vývoj populácie na Slovensku. Bratislava: Štatistický úrad SR. Zákon č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách.

Kontaktné údaje autora

PhDr. Zuzana Draková, PhD.: zuzana.drakova@ucm.sk